

Василенко І. О.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Малінко О. Г.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ДЕСПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСАХ

Статтю присвячено аналізу економічної термінології, що вживається поза спеціальною сферою.

Зміни в багатьох сферах суспільного життя, зумовлені науково-технічним прогресом, зумовлюють зміни в мовній системі. Повсякденне життя соціуму все більше зазнає впливу різноманітних економічних чинників, унаслідок чого економічні терміни виходять за межі відповідного дискурсу, проникають в інші спеціальні сфери. Вони також починають уживатись у розмовному мовленні, в художніх творах, тобто відбувається їх деспеціалізація. Цей процес нерідко супроводжується детермінологізацією (у випадку, якщо термін втрачає своє термінологічне значення).

Емпіричний матеріал дослідження почерпнутий з економічних словників; ілюстративним матеріалом слугують тексти, представлені в Корпусі української мови.

У статті проаналізовано особливості вживання термінолексем «кредит», «аванс», «асортимент», «ліміт», «дефіцит» та «девальвація» в текстах економічної тематики, а також в художніх та публіцистичних текстах. Зазначено, що при деспеціалізації терміни втрачають компоненти значень, які пов'язують їх з економічною сферою, переосмислюються, змінюють семантичну структуру, розвивають нові, нетермінологічні, метафоричні значення (пор.: кредит на закупівлю – кредит на свободу; асортимент товарів – асортимент переживань; ліміт доходу – ліміт щастя та ін.). У художньому і публіцистичному дискурсах вони використовуються як стилістичний засіб: для створення нового образу, вираження ставлення автора до предмету мови тощо. Також можуть розширюватись фразеологічні зв'язки лексеми, унаслідок чого з'являються стійкі метафоричні сполучення в різних спеціальних сферах (наприклад, дефіцит бюджету – дефіцит магнію, дефіцит спілкування, дефіцит електронної густини та ін.).

Відомо, що загальноновживана лексика бере участь у формуванні термінології, коли спеціальне поняття набуває спеціального (відбувається його термінологізація). Водночас спеціальна лексика, потрапляючи до неспеціальної сфери, збагачує загальноновживану мову.

Перспективним убачається зіставне дослідження процесу деспеціалізації термінології в різних мовах.

Ключові слова: економічна термінологія, деспеціалізація, детермінологізація, дискурс, семантична структура, сема.

Постановка проблеми. У наш час увагу лінгвістів усе більше привертають мовні явища, пов'язані з науково-технічною революцією, яка, безумовно, впливає на всі сфери суспільного життя. Пришвидшення розвитку й загального темпу життя викликає необхідність висловлювати свої думки більш логічно, точно й різноманітно. Окрім того, науково-технічний прогрес сприяє активізації термінологічної лексики. Багатство термінологічної системи свідчить про розвиток відповідної галузі знань, а також про можливість мови, пов'язані із номінацією наукових

понять. Тож, дослідження фахової лексики сприяє подальшому розвитку теорії певної науки, формуванню проблем для наступних досліджень. Більше того, елементи термінологічних систем можуть переходити в інші сфери, оскільки суспільство починає змінювати своє ставлення до термінології, використовуючи її поза межами відповідної науково-технічної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За словами Т. А. Журавльової, термінологічна лексика є важливим компонентом лексичного складу розвиненої мови, оскільки в ній відбиваються

наукові досягнення, диференціюються наукові знання, відображається рівень науково-технічного прогресу, характер економічної, політичної, суспільно-культурної, виробничої діяльності людей [4]. Л. М. Томіленко зазначає, що «досить часто лише звернення до самих фактів науки й техніки, зіставлення лінгвістичних даних із науково-технічними, вивчення причинних зв'язків між ними дозволяє дати вичерпне пояснення багатьом лінгвістичним процесам, які мають місце в термінології» [11, с. 9].

Різні аспекти термінології досліджувались низкою українських і зарубіжних учених. Основні теоретичні поняття термінознавства були визначені в наукових працях Р. О. Будагова, Г. О. Винокура, В. Г. Гака, Н. З. Котелової, В. М. Лейчика, Д. С. Лотте, О. О. Реформатського та ін. Природу терміна, його особливості у порівнянні із загальноновживаними словами розглядали І. К. Білодід, Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін, І. М. Кочан, Т. І. Панько та ін. В. О. Балог, Л. Г. Боярова, В. О. Винник, В. В. Жайворонок, Л. С. Паламарчук, Л. М. Полюга, Л. М. Томіленко досліджували особливості представлення термінів у словниковій літературі. Семантичні та дериваційні аспекти термінології привернули увагу А. С. Герда, К. Г. Городенської, В. П. Даниленко, Є. А. Карпіловської, Л. О. Симоненко, О. В. Суперанської та ін.

Постановка завдання. Термінологічна лексика є складовою загальної лексичної системи, але свій зміст термін виражає лише у вузькоспеціалізованій сфері, до якої він належить. Від більшості слів термін відрізняється тим, що в його значенні відображені особливі, суттєві ознаки спеціального поняття, із чим пов'язані його чіткість та однозначність. Ця особливість сприяє використанню термінів як виразних мовних засобів поза межами спеціальних сфер. Наразі однією з характерних тенденцій розвитку термінологічної лексики є розширення сфери її вживання, її перехід до загального вжитку.

В. В. Жайворонок відзначає, що «...кожна галузь людських знань має своє коло спеціальних найменувань, але мовне повсякдення втягує ці слова в різностильові контексти і, так би мовити, знімає з цих лексем ореол спеціалізації. Особливо показовими в цьому плані є соціально-економічна та суспільно-політична сфери мовної комунікації, що чутливо реагують на ті чи ті реалії людського життя, відразу зафіксувавши їх у слові. Проте переважна більшість цих найменувань незабаром стає широконовживаною в різних стилях мовлення, у тому числі й у розмовно-побутовому. Як наслі-

док цього, стилістика багатьох з них розвивається, вони стають поліфункціональними, часто навіть експресивно забарвленими» [3, с. 210].

Традиційно терміни класифікуються за галузями діяльності. Окремий шар спеціальної лексики утворює економічна термінологія, до якої входять загальнонаукові та вузькоспеціальні терміни, а також деякі загальноновживані лексеми.

У формуванні термінології бере участь загальноновживана і навіть розмовна лексика: неспеціальне поняття набуває іншого (спеціального) значення на асоціативній основі. Відбувається термінологізація – у професійній сфері з'являються нові термінологічні позначення. Так, Ю. Заблоцький зазначає, що загальнолітературна мова «служить невичерпним джерелом номінації новостворених спеціальних понять, надаючи засоби й способи для творення нових термінів, підпорядковуючи розвиток термінології загальним мовним нормам. Наявність споріднених ознак, притаманних термінам різних терміносистем різних галузей, свідчить про спорідненість термінології з лексичним матеріалом відповідної загальнолітературної мови, яка слугує будівельним матеріалом для побудови тієї чи іншої терміносистеми» [6, с. 257]. Наприклад, серед економічних термінів знаходимо загальноновживані лексеми *авторитет*, *безпека*, *ведмідь* (біржовий спекулянт, який розраховує на зниження цін у майбутньому, тобто гравець на знижці [7, с. 37]), *ярмарок*, *ящик* тощо, які набули термінологічних значень.

Виражаючи певне спеціальне поняття, термін повинен мати чітку семантичну структуру, бути однозначним та позбавленим емоційного забарвлення. Коли термін починає функціонувати поза межами термінологічної системи, він втрачає ці ознаки, тобто відбувається його деспеціалізація – вихід за межі термінологічного поля, втрата властивостей, що зумовлюють термінологічність, та подальше загальнономовне вживання. Іншими словами, термін виходить за межі професійної комунікації, переходить із спеціального до неспеціального тексту. При цьому ніякі структурно-семантичні зміни не відбуваються.

Часто поруч із деспеціалізацією відбувається процес детермінологізації, для якого характерними є структурно-семантичні зміни спеціальної лексики, її переосмислення.

Метою статті є аналіз способів метафоричного переосмислення економічних термінів за умови їхнього виходу за межі спеціального контексту. Джерелом дослідження стали економічні словники. Ілюстративний матеріал узято із художніх

творів та публікацій ЗМІ, представлених в Корпусі української мови.

Основним завданням є аналіз залежності терміна від контексту, в якому він уживається, з'ясування, як змінюється його функція, які семантичні ознаки стають релевантними в цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. Процес деспеціалізації відбувається або шляхом виходу термінів за межі своєї спеціальної сфери, як результат популяризації знань, або унаслідок свідомого вживання в неспеціальних текстах як стилістичного засобу. Цей процес зумовлений розширенням науково-технічного кругозору населення, престижем науки і техніки, підвищенням рівня культури тощо. Процес деспеціалізації усуває комунікативні бар'єри, змінюється суспільне сприйняття термінології. Посередниками при цьому нерідко виступають засоби масової інформації. Деспеціалізовані терміни, використовуючись в інших сферах, зберігають асоціативний зв'язок з відповідною спеціальною сферою. Наприклад, в економічному дискурсі в лексемі *кредит* («позичка на певний строк у грошовій або товарній формі з умовою повернення, як правило, з оплатою процента» [7, с. 154]) передусім актуалізуються компоненти значення 'позичка', 'термін' 'повернення', 'з відсотками'. У термінологічних сполученнях *акцептний кредит*, *вексельний кредит*, *чековий кредит* актуалізується сема 'форма'; у поєднаннях *комерційний кредит*, *компенсаційний кредит*, *споживчий кредит* – сема 'призначення'. Функціонуючи в економічному (зокрема фінансовому) дискурсі, термін використовується у прямому значенні: *Продавцю не доводиться вдаватися до комерційного кредиту, і він може одержати всю суму безпосередньо після здійснення операції* (М. І. Белявцев), *«Нафтогазу» доведеться брати кредити на закупівлю обладнання* (інтернет-ресурс). При деспеціалізації терміна відбувається нівелювання компонентів значення, що пов'язують його з економічною сферою, при цьому актуалізується периферійний компонент – 'довіра': *Навіть той безкінечний кредит на свободу. Ми ж не думали, що за неї, за цю клятву свободу, згодом доведеться платити, платити тою самою свободою* (А. Чех), *...влада втратили в нації кредит довіри* (О. Забужко).

Спостерігаємо і деспеціалізацію гіпоніма згаданого терміна – *аванс* («різновид фірмового кредиту, що надається імпортером іноземному постачальнику в розмірі, як правило, не менше 15 % вартості поставки замовлених машин,

обладнання тощо при (або після) укладанні контракту» [7, с. 4]): *Вони стеналися душею вже перед недвозначною перспективою, пообіцяною й гарантованою їм, ще й скріпленою солідними авансами в вигляді синців* (І. Багрянний); *Лорна давала певного роду аванс на спілкування* (Л. Дереш); *Я не назвав би новий склад однозначним успіхом, але умови створено, судді отримують аванс довіри* («Дзеркало тижня», 2017). У наведених контекстах релевантними стають семи 'довіра', 'наперед'.

Термін *асортимент* позначає групу товарів, які продаються разом [7, с. 14]): *Ми постійно розширюємо асортимент карамельних виробів* («Дзеркало тижня» № 30 (659)); *Відома всім в Україні компанія «Епіцентр», котра має великий асортимент товарів з Китаю* (інтернет-ресурс). Поза економічним дискурсом це лексема зберігає в семантичній структурі опорний компонент 'сукупність', але при цьому значно більшої релевантності набуває сема 'різноманітність': *Але смішна річ користуватись асортиментом переживань, яких минуцість цілком очевидна* (В. Підмогильний); *А поки що ознайомте з асортиментом можливостей* (М. Меднікова); *Вона не замислювалася, що було важливішим – виконання певного руху, який вимагав відповідного музичного оформлення, чи, навпаки, музика, до якої слід було допасовувати невеликий асортимент наявних па* (Н. Сяданко); *Ось тут цілий асортимент документів про це* (В. Винниченко). Як економічний термін лексема вживається у поєднанні з конкретними або речовинними іменниками (*товар*, *виріб*, *продукт* тощо). В художніх текстах слово нерідко вживається поруч із абстрактними поняттями (*можливості*, *переживання* та ін.), що дозволяє більш точно передати стан героїв художніх творів, створити неповторні образи персонажів. І навіть у сполученні з конкретними іменниками воно стає яскравим стилістичним засобом (*пор. різноманітні па – асортимент па, різні документи – асортимент документів*).

Слово *ліміт* позначає граничну норму користування чим-небудь (*ліміт цін*, *ліміт валютних операцій* тощо): *Комерційні банки контролюють ліміти залишків готівки в касах для юридичних осіб* (О. А. Костюченко. Банківське право); *Відмінити касові апарати та збільшити ліміт річного доходу «спроценців»* («Українська правда», 2010). Він широко застосовується не лише в економічному, а й в інших типах дискурсу, зокрема науковому: *Обтунтовані ліміти ефективних і еквівалентних доз опромінення*

(Є. А. Иванов. Радіоекологічні дослідження); *Існують генетично фіксовані «ліміти» здатності до научиння* (А. З. Сердюк, О. А. Туриніна. Порівняльна психологія). Термін також широко використовується в офіційно-діловому стилі: *Міндовкілья відповідно до покладених на нього завдань <...> забезпечує <...> встановлення екологічних нормативів, лімінів, норм використання об'єктів тваринного світу* (Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. Постанова від 25 червня 2020 р. № 614).

При деспеціалізації термін не втрачає свої ядерні ознаки. Лексема *ліміт* вживається на позначення граничної норми, так само поєднуючись зі словами, які позначають предмети, що піддаються рахунку або вимірюванню: *Який він – ліміт часу, відпущений зловісним привидом?* (О. Волков); *У нас ліміту на папір нема* (М. Дашків); *Інтервали між моїми поїздками в село стають все більші й все дужче бракує грошей у сім'ї, і я вирішив раз і назавжди встановити твердий ліміт* (Ю. Мушкетик). Але в художніх текстах знаходимо приклади використання слова в сполученні з абстрактними іменниками: *Чуйка мені підказує, що ми свій ліміт прухи й так перебрали; Весь твій ліміт щастя, всі твої виграні джекпоти* (М. Бриних). У таких випадках у лексемах, що позначають абстрактні поняття, актуалізується потенційна сема 'граничність'.

Термін *дефіцит* служить для позначення ситуації нестачі чогось у вільному обігу, яка виникає внаслідок перевищення попиту над пропозицією (*дефіцит бюджету, товарів; касовий, фінансовий дефіцит* тощо). В економічному та публіцистичному дискурсі термін зберігає свої функції, вживається в прямому значенні: *Так звані дефіцити-близнюки: це – дефіцит поточного рахунку та дефіцит бюджету* («Дзеркало тижня», № 14 (742)); *Головні проблеми економіки – це проблеми величезного дефіциту торговельного балансу, низька конкурентоспроможність* («Дзеркало тижня» № 19 (747)); *Оптова торгівля <...> сприяє скороченню зайвих запасів продукції на всіх рівнях і усуненню дефіциту товарів* (М. І. Белявцев).

Водночас термін набуває широкого поширення в інших типах дискурсу. У процесі деспеціалізації нівелюються компоненти значення, що пов'язують його з економічною сферою, проте зберігається компонент 'нестача', завдяки чому розширюються фразеологічні зв'язки лексеми, що призводить до появи стійких метафоричних сполучень у різних сферах людської діяльності: *дефіцит спілкування/ уваги* у психології; *дефі-*

цит йоду / магнію / інсуліну / вітамінів тощо у медицині; *дефіцит електронної густини* в хімії: *«Популярним» зовнішнім проявом перевтоми мозку від кількості спожитої інформації зараз вважається «синдром дефіциту уваги»* («Дзеркало тижня» № 42 (721)); *Стимулювальний вплив соматотропіну на ріст не проявляється за умови дефіциту інсуліну* (О. Резніков); *Гетеролексія ускладнює і гальмує процес перемикання мовних кодів близькоспоріднених мов, утворює лексичний дефіцит при спілкуванні* (Л. Запорожець).

У художньому і публіцистичному дискурсах термін використовується в стилістичних цілях – для створення нового образу, для вираження ставлення автора до предмета мови: *Невисокий рівень репрезентації жінок у громадському житті, політиці та на вищих щаблях адміністративних органів управління є дефіцитом демократії* (А. Андрухович); *Так через повсюдний дефіцит совісті наближалось до свого критичного рівня тривимірне – у часі, кількості і просторі – знецінення людського життя.* (О. Палійчук); – *Як людина, що також не має дефіциту людської уваги, ви згодні?* (Н. Смотрич). Заміна в наведених контекстах метафори *дефіцит* на синонімічну лексеми *нестача* (*нестача совісті, нестача уваги* тощо) послаблює стилістичний ефект. Вживання термінолексеми надає образу додаткових ознак.

До речі, в художніх текстах слово часто використовується не лише в метафоричному, а й у метонімічному значенні, позначаючи дефіцитний товар, при цьому ситуативна семантика змінюється на предметну: *Саме цей дефіцит з дефіцитів викинули тут на прилавок!* (Л. Коваленко), *Жодного кілограма дефіциту в крамниці чи продмазі* (Ю. Мушкетик).

Девальвація («зниження курсу національної або міжнародної (регіональної) грошової одиниці відносно валют інших країн» [7, с. 63]) – термін, широко використовуваний у фінансовому та публіцистичному дискурсі: *Деякі країни прагнуть до девальвації національних валют заради підвищення конкурентоспроможності у сфері експорту* (інтернет-ресурс); *Експортну діяльність було підтримано різкою девальвацією гривні, що супроводжувала валютно-фінансову кризу* (С. Кораблін).

У публіцистичному дискурсі термін часто використовується і в метафоричному значенні 'знецінення': *Вигасання джерел пізнання і втрата смаку до знання неминуче <...> призводять до ізоляції, до туманної невизначеності, до втрати орієнтирів, до девальвації цінностей, де знання*

і звання (М. Зубрицька); *Безробіття, девальвація моральних цінностей штовхають жінок та чоловіків на пошуки роботи за межами України* (В. Литвин); *Особливо на фоні страшної девальвації слова* (В. Литвин). Сема 'знецінення' стає релевантною при створенні художніх образів: *Весь час відбувається девальвація прагнень, ідей*. (Ю. Мушкетик), *Девальвація почуття?* (А. Бондар). Слово *девальвація* позначає значно вищий «ступінь знецінення», ніж синонімічна йому лексема *знецінення*, незважаючи на те, що сема 'ступінь вияву' є потенційною – вона актуалізується лише при метафоричному вживанні терміна.

Висновки і пропозиції. Науково-технічний прогрес впливає на всі сфери суспільного життя, зміни якого знаходять своє відображення у мові. Деякі науковці навіть говорять про «термінологічний вибух», зумовлений поширенням термінологічної лексики, яка вживається не лише у професійній діяльності людини, а й в інших сферах.

Економічна термінологія функціонує у сфері економічної науки, а також у суміжній інформаційно-аналітичній галузі. Унаслідок того, що останнім часом економічні чинники усе більше впливають на повсякденне життя соціуму, економічна термінологія починає виходити за межі економічного дискурсу і активно вживатись у повсякденному житті. Економічні терміни проникають у художні твори і навіть у розмовну мову, де відбувається їх деспеціалізація, а іноді й детермінологізація. Вони втрачають своє термінологічне значення, переосмислюються, змінюють семантичну структуру тощо. Таким чином виникають нові нетермінологічні, метафоричні значення. Потрапляючи до неспеціальної сфери, спеціальна лексика збагачує загальноповсякденну мову, стає елементом загальної семантичної системи.

Перспективним убачається зіставне дослідження процесу деспеціалізації термінології в різних мовах.

Список літератури:

1. Боярова Л. Термінологічна лексика в загальномовному тлумачному словнику. *Лексикографічний бюлетень*. К., 2008. Вип. 17. С. 13–24.
2. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Х., 2002. 193 с.
3. Жайворонок В. Термінологія в загальномовному словнику. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. К., 1998. С. 210–212.
4. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации. Донецк: Донбасс, 1998. 252 с.
5. Дячук Т. Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. К., 1998. С. 125–128.
6. Заблоцький Ю. Екстралінгвальні особливості економічної терміносистеми англійської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Розділ V. Термінознавство. Вип. 6. 2016. С. 256–261.
7. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. К.: Кондор, 2006. 356 с.
8. Карпіловська Є. А. Термін у сучасній мовотворчості. *Українська термінологія і сучасність*: збірник наукових праць. К.: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. IX. С. 185–191.
9. Лагутіна А. В. Термін і загальноповсякденна мова. *Культура слова*. 1980. Вип. 18. С. 26–31.
10. Матвієнко П. В. Українська інтерпретація фінансово-банківських англійських термінів. К.: Наук. думка, 2007. 208 с.
11. Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 160 с.

Vasylenko I. O., Malinko O. G. DESPECIALIZATION OF ECONOMIC TERMS IN ARTISTIC AND PUBLIC DISCOURSES

The article is devoted to the analysis of economic terminology used outside a special sphere.

Changes in many spheres of social life caused by scientific and technological progress lead to changes in the language system. The everyday life of society is increasingly influenced by various economic factors. As a result economic terms go beyond the boundaries of the relevant discourse and penetrate into other special spheres. They also begin to get along in conversational speech, in works of art, that is, their despecialization is taking place. This process is often accompanied by despecialization (in case if a term loses its terminological meaning).

The empirical material of the study is drawn from economic dictionaries; the texts presented in the Corpus of the Ukrainian language serve as illustrative material.

The article analyzes the peculiarities of the use of the terms “credit”, “advance”, “assortment”, “limit”, “deficit” and “devaluation” in economic texts, as well as in artistic and journalistic texts. It is noted that in

case of despecialization terms lose components of meaning that connect them with the economic sphere, they are reinterpreted, change their semantic structure, develop new, non-terminological, metaphorical meanings (credit for purchase – credit for freedom; assortment of goods – assortment of experiences; income limit – happiness limit, etc.). In artistic and journalistic discourses, they are used as a stylistic device: to create a new image, express the author's attitude to the subject of language, etc. Phraseological connections of lexemes can also expand, resulting in appearance of stable metaphorical connections in various special areas (e.g., budget deficit – magnesium deficit, communication deficit, electron density deficit, etc.).

It is known that commonly used vocabulary takes part in the formation of terminology, when a non-special concept acquires a special one (it is terminologicalized). At the same time, special vocabulary used in a non-special sphere, enriches the commonly used language.

A comparative study of the process of terminology despecialization in different languages is considered to be promising.

Key words: *economic terminology, despecialization, determinologization, discourse, semantic structure, sema.*